

М.Я. КАЛИНОВИЧ; Л.А. БУЛАХОВСЬКИЙ; М.Т. РИЛЬСЬКИЙ*Булаховська Юлія Леонідівна,**д-р філол. наук, проф.**Інститут літератури імені Т.Г. Шевченка НАН України*

Про дружбу окремих письменників (побутово-родинну й творчу) або, навпаки, запеклу ворожнечу пишуть досить часто, а от про дружбу науково-творчу видатних науковців і письменників годі знайти будь-які нариси й спогади, тому зроблю спробу написати про це я. Звичайно, не в тому широкому масштабі, як це стосується, наприклад, академіків-філологів *Михайла Яковича Калиновича й Леоніда Арсенійовича Булаховського*, якщо йдеться про порушені ними складні питання в галузі загального мовознавства й словникарства і, зокрема, походження мов; не так масштабно, коли йдеться про лінгвостилістику (*Калиновича й Булаховського*) і про перекладацьку майстерність в галузі художньої творчості (маємо на увазі тут високу літературну майстерність *Максима Тадейовича Рильського*); конкретну перекладацьку практику й літературознавчі студії *М.Я. Калиновича* в галузі західноєвропейських літератур і лінгвостилістичні розвідки *Л.А. Булаховського*, що стосувалися мови письменників у першу чергу слов'янського світу, однак, і західноєвропейсько-го їхнього контексту і, зокрема, *проблеми художнього перекладу*.

Я про все це кажу не випадково, адже збираюся зробити невеличку есеїстичну "замальовку" на конкретному біографічному матеріалі усіх трьох друзів і колег у науково-творчому плані, бо була безпосереднім свідком такого спілкування й напруженої творчої їхньої співпраці у мої дитячі роки, в Уфі (столиці Башкирії), у 1941–1942 роках, тобто під час евакуації і Великої Вітчизняної війни.

Хочу звернути увагу на те, що українська інтелігенція того часу (ті навіть, що не були на фронті за віком і станом здоров'я) все одно напружено працювали (науково і творчо). Наприклад, у невеличкій нашій уфимській кімнатці дуже часто збиралися (саме з науково-творчою метою) родини: *Калиновичів* (дружина Михайла Яковича – Маргарита Михайлівна була дуже освіченою людиною); *Булаховських* (моя мати – Булаховська-Іванова Тетяна Данилівна була й відомою співачкою з консерваторською освітою, і філологом з університетською освітою: вона пізніше захистила навіть кандидатську дисертацію про прозу відомого французького письменника нашої доби – Луї Арагона), а мій батько, хоч і не говорив французькою практично, та вільно читав французькою й залучав постійно аналіз творів саме французьких письменників до своїх розвідок по лінії лінгвостилістики.

М.Т. Рильський перекладав якраз у той час на українську мову героїко-гуманістичну п'єсу відомого французького автора – *Едмона Ростана "Сірано де Бержерак"*, паралельно займаючись перекладами з громадянської лірики видатного польського поета – нашого сучасника – *Юліана Тувіма* і "Каменного гостя" *О.С. Пушкіна*.

Рильський – не блискуче знав французьку мову, на відміну від своєї дружини – Катерини Миколаївни, яка вільно володіла французькою й німецькою мовами: отже, її "поради" практично були доречними.

За дивним збігом обставин, досить добре знали французьку мову і двоє постійно присутніх там дітей (це я і син маминої подруги – лікаря-онколога Галини Федорів-

ни Дядюші – внучатої племінниці Марії Заньковецької – *Зьозя (Георгій)*: він часто жив у нас в Уфі у "робочу" відсутність матері – у медичних відрядженнях і батька – на фронті). Знання французької мови давало нам із Зьозею можливість розуміти те, про що дискутують дорослі.

Як відомо, *п'єса Едмона Ростана "Сірано де Бержерак"* – це водночас і комедія, і трагедія про життєвий шлях справжньої історичної особи (з доби XVII-го століття) – *Сірано де Бержерака* – вченого-винахідника; талановитого поета; людину виняткової порядності і хороброго вояка. П'єса написана *віршем* (це не відчувається одразу її глядачем або читачем, настільки вона "жвава" й "правдива"). Вона привертала увагу численних перекладачів – найбільше російськомовних і польськомовних, тепер – українських (в особі *М.Т. Рильського*). Вона була видана ним у 1947 році, у Києві, у видавництві "Мистецтво" і презентована тоді ж моему батькові із відповідним написом: "презентую Вам цю п'єсу, яку Максим Горький рівняв із Сонцем і Шампанським, знаючи, що Ви, Леоніде Арсенійовичу, знайдете там чимало відхилень у наголосах. Не вбивайте мене за це!".

Такий напис – наслідок запеклих *перекладацьких дискусій*, що велися в Уфі між кваліфікованими філологами: Л.А. Булаховським, М.Я. Калиновичем і М.Т. Рильським. Перше слово тут було за *М.Я. Калиновичем* як прекрасним знавцем саме французької літератури (здаймо його *переклади з Дені Дідро; з Еміля Золя; його монографію "Шляхи новітньої французької поезії"* (1924-го року) тощо).

Свої думки в процесі обговорення висловлювали: і моя мама, і Катерина Миколаївна, і Маргарита Михайлівна; навіть ми з Зьозею.

Обговорення було не таким вже простим, адже йшлося про максимально наближений до оригіналу, досконалий *поетичний переклад* твору письменника кінця XIX-го – початку XX-го століття, але і для нього на *історичну тематику* (із століття XVII-го), де мова розмовна дійових осіб органічно переплітається з мовою салонною, навмисно "вигадливою" і де вставлено (за свідомим авторським задумом) *поетичні твори* талановитого поета – Сірано де Бержерака: до того ж, і епіграматично-сатиричні, і зворушливо ліричні.

Крім всього, присутні мали справу із *п'єсою* (так і написаною, а не прозовим чи поетичним епічним твором, згодом у *п'єсу* переробленим) і розрахованим не на "елітне читання" у вузькому колі, а на сприйняття *сучасного українського глядача*, який мав, однак, відчути і "подих" Франції XVII-го століття, і все це зрозуміти, і головному героєві та й головній героїні "поспівчувати". Тому дискусія щодо *українського тексту твору* велася запекла: йшлося не тільки про окремі деталі, а про *загальні, принципові проблеми художнього перекладу* (які у плані науковому – між лінгвістикою, літературознавством і фольклористикою і досі лишаються однією з найскладніших проблем філології).

Шкода, що на початку 40-х років ніхто не вів тоді "протоколу" таких "засідань", навіть "фахових нотаток", не кажучи вже про магнітофонні записи.

М.Т. Рильський був при цьому не просто талановитим "стихійним" поетом-перекладачем, а й *теоретиком перекладу* (маю на увазі, скажімо, його сенсаційну доповідь про "міжслов'янський" переклад на IV-му Міжнародному з'їзді славистів у Москві 1958-го року, де він висловив і сформулював декілька своїх провідних мистецьких тез-настанов: що переклад має бути близьким до іноземного оригіналу, але й обов'яз-

ково *творчим*, бо він розрахований на "рідного", а не іноземного читача; що перекладач (тим більш, поетичного твору) є рівноправним мистецьким *суперником* автора оригіналу; що він – перекладач – не має права при цьому нехтувати історичними реаліями й довільно "мінати декорації" твору на свій власний смак і на смаки *сучасного читача*; що перекладач повинен, звичайно, добре знати іноземну мову оригіналу, та ще краще *ту мову, на яку він перекладає*, інакше вийде переклад штучний і для читача не цікавий. Йшлося (і тут на висоті був у першу чергу *М.Я. Калинович*) про мовні особливості оригіналу (специфіку саме його лексики й фразеології, граматичної будови тощо).

Мого батька набагато більше цікавила у перекладі *фонетика й акцентологія*, які він вважав головними для перекладу *твору поетичного* з його ритмомелодикою і обов'язковим збереженням *стилю й жанру оригіналу*. Усі нюанси французької мови серед присутніх знав найкраще, безперечно, *М.Я. Калинович*, хоча (зверніть увагу!) перекладав сам він лише *прозу*, а не поезію: як французьку, так і англійську, й російську, а мій батько аналізував переважно якраз мову *поетів*, а не *прозаїків* (головним чином, російських і українських: О.С. Пушкіна, В.А. Жуковського, Т.Г. Шевченка і поетичні твори І.Я. Франка).

Треба мати на увазі і те, що присутні філологи-"дискусанти" багато часу й наукових зусиль приділяли "словникарству" і не лише на ниві російсько-українських "мовних стосунків", а набагато ширше, бо справжнє "словникарство" потребує і ґрунтовнішої філологічної орієнтації.

Щодо *М.Я. Калиновича* конкретно, то цікавою виглядає стаття Ю.О. Жлуктенка "Діяльність академіка М.Я. Калиновича в галузі художнього перекладу" // "Теорія і практика переклада", (выпуск 14, 1987), а також праці самого *М.Я. Калиновича*, скажімо, "Поняття окремого слова" (1935) і своєрідне дослідження – "Природа й побут у давньоіндійській драмі" (1916).

Повертаючись до самого "*Сірано де Бержерака*" *Едмона Ростана*, зазначу, що мені особисто доводилося бачити цю п'єсу *тричі* в "офіційному театрі", на "офіційній" сцені: у Москві – 1943-го року – це в театрі імені Ленінського Комсомолу (блискучу виставу) і поставлену саме *так*, як її написав Ростан; потім там же – у театрі імені Вахтангова – в дуже "умовній редакції"; з довільними купюрами в тексті і умовними ж декораціями, наявно гротескними, що, можливо, й посилювало комедійно-сатиричний аспект п'єси, та знімало її "щирю людяність". Кілька років тому у Києві я бачила її у постановці нашого "Молодіжного театру". Там режисерське трактування було абсолютно довільним, так би мовити, лише "за мотивами" твору французького автора. Епоха й декорації були якраз збережені, та змінено (принципово і дуже невдало) образ головного героя, котрий втратив увесь свій героїчний і життєствердуючий ореол, а виглядав лише жалюгідною потворою-невдахою із величезним носом і, звичайно ж, "відкинутим" Роксаною коханцем, з яким би не схотіла мати справу не тільки красуня й розумниця Роксана, а й будь-яка звичайна, нормальна жінка. До того ж, п'єса починалася чомусь з *кінця, тобто із смерті* *Сірано де Бержерака*, а все попереднє цікаве життя головного героя зводилося нанівець.

Гадаю, що "високі цінителі" французького оригіналу (і *М.Я. Калинович*, і *Л.А. Булаховський*, і *М.Т. Рильський*) навряд чи би схвалили таке надто вже "осучаснене" поводження із талановитою й відомою у культурному світі п'єсою французького автора, хоча кваліфікована дискусія з цього приводу, гадаю, все одно попереду.